

*Шачковська Л.С.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри суспільних дисциплін
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
м. Умань, Україна*

ІНДИКАТОРИ ГІБРИДНИХ РЕЖИМІВ (ПСЕВДОДЕМОКРАТІЇ)

Вивчення підходів до визначення гібридного режиму, котрі пропонують провідні науковці, дозволяє стверджувати, що провідними характеристиками такого режиму є наявність зовнішніх атрибутів демократії (вибори, багатопартійна система, легальна опозиція) на фоні нерозвиненості системи інститутів громадянського суспільства, обмеженості політичної участі громадян та провідної ролі неформальних правил поведінки в діяльності апарату влади.

У сучасній транзитології відсутня єдина точка зору відносно ознак гібридного режиму. Так, на думку Л. Даймонда провідними характеристиками гібридного режиму (псевдодемократії) є наявність опозиційних політичних партій та, водночас, відсутність умов для чесного електорального змагання між ними та провладними політичними силами [1, с. 14]. У той же час, очевидно, що дане визначення гібридного режиму базується на електоральних трактуваннях демократії, котрі ототожнюють демократичний режим із наявністю в країні вільних та конкурентних виборів. Незважаючи на те, що електоральну модель демократії підтримують деякі авторитетні сучасні науковці (зокрема, С. Гантінгтон), досвід функціонування західних демократій спонукає значно розширювати перелік індикаторів демократії (як це, наприклад, робить Р. Даль) та, відповідно, і ознак гібридного режиму. З цієї точки зору набагато адекватніше сутність гібридного режиму відображає сукупність ознак, котра пропонується Т. Карозерсом. Останній визначає такі особливості перехідних політичних систем, як: 1) наявність деяких атрибутів демократичного режиму (можливість наявності опозиції або незалежного громадянського суспільства, регулярне проведення виборів); 2) низька представленість інтересів громадян в процесі прийняття політичних рішень; слабка політична участь більшості суспільства; 3) систематичне нехтування законом з боку офіційних осіб; 4) низький рівень довіри населення до політичних інститутів та незадовільна робота останніх [2, с. 43].

Близькими до концепції Т. Карозерса є погляд на сутність гібридного режиму, який пропонують німецькі дослідники В. Меркель та А. Круассан. На їхню думку, гібридний режим (дефектна демократія) є системою панування, в якій доступ до влади регулюється за

допомогою значущого та діючого універсального «виборного режиму» (вільних, таємних, рівних і всезагальних виборів), але при цьому відсутніми є інші гарантії базових політичних та громадських прав і свобод, а горизонтальний владний контроль та ефективність демократично легітимної влади серйозно обмежені. Особливу увагу ці науковці звертають на те, що в дефектних демократіях неформальні правила та зразки (клієнтелізм, персоналізм, всеосяжна корупція або картелі акторів, що виникають поза конституційними межами), підривають та обмежують порядок функціонування формальних, демократично легітимованих інститутів [4].

Дещо інший набір ознак гібридного режиму пропонує вітчизняний політолог Г. Шипунов, котрий визначив десять індикаторів гібридного режиму, до яких належать: 1) проведення регулярних виборів, чесність та справедливість яких викликає сумніви; 2) домінуюча роль у системі державної влади виконавчої гілки, котра персоніфікована переважно в особі президента; 3) слабкість формальних демократичних інститутів, місце яких займають нелегітимні неформальні правила та зразки поведінки (клановість, корупція, «телефонне право» тощо); 4) можливість використання правлячою елітою армії, правоохоронних та судових органів як інструментів для боротьби зі своїми опонентами; 5) існування формально багатопартійної системи, за якої держава обмежує діяльність тих партій, які здатні ефективно протистояти керівництву країни; 6) існування громадських організацій при паралельному прагненні держави встановити контроль над їх утворенням та діяльністю з метою нейтралізації тих з них, діяльність яких може становити реальну загрозу збереженню владних позицій правлячої еліти; 7) обмеження можливості опозиційних партій та груп до здобуття влади; 8) пряма чи опосередкована залежність центральних ЗМІ від виконавчої влади за умови відсутності прямої цензури; 9) відсутність загальнообов'язкової ідеології; 10) домінування змішаної політичної культури, котра поєднує в собі елементи демократичного та авторитарного типів [6, с. 95-96].

Аналіз вищезазначених підходів до визначення сутності гібридного режиму дозволяє стверджувати, що останній характеризується як інституціональними, так і поведінковими параметрами. При цьому нерозвиненість системи інститутів демократії та громадянського суспільства (насамперед, громадських організацій) зумовлюється об'єктивною неготовністю до встановлення демократії з боку як правлячої еліти, так і всього суспільства.

Таким чином, можна виділити наступні провідні ознаки гібридного режиму:

1. Наявність зовнішніх атрибутів демократії (вибори, багатопартійна система, легальна опозиція);
2. Нерозвиненість системи інститутів громадянського суспільства (профспілки, громадські організації, незалежні ЗМІ), котра обумовлює низьку представленість інтересів

громадян;

3. Наявність змішаного типу політичної культури, в якому провідну роль відіграють патріархальні та підданські установки;

4. Високий ступінь декларативності політичних прав та свобод;

5. Обмеженість політичної участі громадян та їх недовіра до системи політичних інститутів;

6. Провідна роль неформальних правил поведінки в діяльності апарату влади (клієнталізм, корупція тощо).

Типологія Т. Карозерса має багато спільного із класифікацією, котру пропонує Л. Даймонд. На думку останнього, провідними видами «псевдодемократії» є напівдемократія, яка є схожою із електоральною демократією за рівнем плюралізму, конкурентності і громадянських прав, та система із гегемоністською партією, в рамках якої правляча партія використовує усі засоби для того, щоб звести опозиційні партії до становища завідомо другорядних. На нашу думку, політичний режим, що склався в сучасній Україні, можна класифікувати як близький до напівдемократії у тому значенні, яке вкладає в цей термін Л. Даймонд [1, с. 14].

У свою чергу, В. Меркель та А. Круассан розрізняють чотири підтипи «дефектної демократії»: 1) виключаюча демократія (характеризується відмовою одному або кільком сегментам населення у загальному виборчому праві за ознакою раси, етнічного походження, статі, власності, освіти або політичних поглядів); 2) неліберальна демократія (виконавча і законодавча влади неістотно обмежені судовою, конституційні норми в малій мірі «зв'язують» дії уряду, а індивідуальні громадянські права частково умовні або взагалі ще не встановлені); 3) делегативна демократія (законодавча і судова влади здійснюють обмежений контроль над виконавчою гілкою, в той час як уряд у своїх діях рідко дотримується конституційних норм); 4) опікунська демократія або демократія із закритими політичними сферами (групи вето – військові, мілітаризовані рухи та загони, міжнародні концерни – позбавляють демократично обраних представників народу доступу до певних політичних сфер) [4]. Зважаючи на характеристики вітчизняного політичного режиму, котрі було наведено вище, він є наближеним до неліберальної (а на окремих етапах навіть до делегативної) демократії. Адже, протягом всього періоду незалежності провідну роль в Україні відігравала саме виконавча гілка влади, котра не зустрічає скільки-небудь істотної противаги з боку судової системи.

В науковій літературі зустрічаються й інші варіанти класифікації гібридного режиму, що склався на терені України. Так, британський політолог українського походження Т. Кузьо вказує на те, що в Україні сформувався змагальний авторитарний режим, ознаками якого є, з

одного боку, домінування олігархів під прикриттям центристських партій у парламенті, з іншого – діяльність опозиції, яка перешкоджає олігархічним групам установити повністю авторитарний режим [3, с. 285]. У свою чергу, В. Фісун стверджує, що внаслідок подій 2004 р. в Україні сформувався режим неопатрімоніальної демократії, котра характеризується домінуванням клієнтально-патронажних відносин в рамках політичної системи, котра характеризується наявністю декількох приблизно рівних за впливом загально-національних політичних холдингів, що спираються на автономні групи інтересів [5, с. 49].

Така велика кількість варіантів класифікації гібридних режимів та, відповідно, й політичного режиму, що склався в Україні, свідчить про відсутність єдиного концептуального підґрунтя для аналізу цього політичного феномену. Останнє зумовлює й певну термінологічну плутанину. Як наголошує Г. Шипунов, достатньо складно встановити, наприклад, чим «неліберальна демократія» відрізняється від «змагального авторитаризму» [6, с. 95]. Класифікуючи вітчизняний політичний режим як «режим з синдромом слабкого плюралізму», «неліберальну демократію», «напівдемократію» або «змагальний авторитаризм» дослідники мають на увазі приблизно єдиний набір якісних ознак, провідними з яких є електоральна конкуренція олігархічних угруповань політичної еліти, відірваність влади від суспільства та високий ступінь декларативності політичних прав і свобод.

У той же час, за рахунок наявності низки ознак демократії, гібридні режими все ж мають більші шанси еволюціонувати у демократичний бік, аніж суто авторитарні. Як відзначає Л. Даймонд, якщо розглядати демократію з еволюційних позицій, то наявність легальних опозиційних партій, котрі можуть змагатись за владу та виборювати місця в парламенті, а також ширшого простору для громадянського суспільства, створює важливі основи для майбутнього демократичного розвитку [1, с. 14]. Отже, сучасна Україна зберігає усі шанси для завершення демократичного транзиту, запорукою якого є проведення системних реформ, котрі забезпечать якісний стрибок як у громадсько-політичній, так і в економічній галузі.

Виходячи з типологій гібридних режимів, котрі було розроблено провідними західними науковцями, політичний режим, що склався у сучасній Україні, можна класифікувати як режим з синдромом слабкого плюралізму (Т. Карозерс), неліберальну демократію (В. Меркель та А. Круассан), напівдемократію (Л. Даймонд), змагальний авторитарний режим (Т. Кузьо). У той же час, таке розмаїття варіантів класифікації вітчизняного політичного режиму, свідчить про відсутність єдиного концептуального підґрунтя для аналізу цього політичного феномену та наявність певної термінологічної плутанини. Адже класифікуючи політичний режим, що склався в Україні, як «режим з

синдромом слабкого плюралізму», «неліберальну демократію», «напівдемократію» або «змагальний авторитаризм» дослідники мають на увазі приблизно єдиний набір якісних ознак, провідними з яких є електоральна конкуренція олігархічних угруповань політичної еліти, відірваність влади від суспільства та високий ступінь декларативності політичних прав і свобод.

На думку провідних політологів, серед яких Т. Карозерс та Л. Даймонд, гібридні режими є досить стійкими утвореннями, які протягом тривалого часу можуть не еволюціонувати ані в бік демократії, ані в бік авторитаризму. Натомість, сама сутність гібридного режиму, котрий є поєднанням демократичної та авторитарної традицій, передбачає можливість успішного завершення демократичного транзиту. Останнє повною мірою стосується й сучасної України. На шляху до демократії вона має провести низку реформ, спрямованих на формування дієздатної системи інститутів громадянського суспільства, забезпечення політичних прав і свобод та утворення прозорих механізмів формування та реалізації державної влади.

Список літератури:

1. Даймонд Л. Пройшла ли “третья волна” демократизации? / Л. Даймонд // Полис. – 1999. – №1. – С. 10-25.
2. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Карозерс // Политическая наука. – 2003. – № 2. – С. 42-65.
3. Пантелейчук І.В. Політичний режим в Україні: проблеми демократичного транзиту / І.В. Пантелейчук // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – № 2 (38). – С. 282-289.
4. Ремізов А. Гібридний політичний режим: деякі проблеми концептуалізації / А. Ремізов // Social-science: український науковий журнал. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/article/848>.
5. Фісун О.А. Українська неопатрімоніальна демократія: формування, специфіка та тенденції розвитку / О.А. Фісун // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології». – 2011. – № 984. – С. 45-51.
6. Шипунов Г. Теоретико-методологічні основи аналізу гібридних режимів: український контекст / Г. Шипунов // Наукові записки. Серія «Політичні науки». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». – Вип. 3. – 2008. – С. 89-102.